

УДК:
342.4(497.11)“1838”

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXII) IX, vol=24
Бр. 2 / 2010.
стр. 411-426.

*Миодраг Радојевић**
Институт за политичке студије, Београд

УСТАВ КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ ОД 1838. ГОДИНЕ (ТУРСКИ УСТАВ)**

Сажетак

Аутор у тексту анализира начин доношења, карактер и последице Устава од 1838. године. По обиму текста, најкраћи српски устав који је најдуже формално важио у њеној уставноправној историји, написан је у Цариграду на арапском језику и уредио је основне елементе аутономног статуса вазалне Кнежевине. Уставом од 1838. године потврђена су вазална права, али и право Порте да интервенише у унутрашње уређење Србије. Његова најзначајнија последица је ограничавање апсолутизма кнеза Милоша Обреновића, што ће за последицу имати далекосежне политичке промене. Турски устав је неуређен поредак власти преобратио у правне прописе. Институције Турског устава су постале основа за изградњу модерног управног апарата и правног система. Под овим уставом, настала је нова фаза у развоју српске уставности – раздобље уставобранитеља.

Кључне речи: устав, хатишериф, Државни савет, Народна скупштина, легитимност, организација власти, законодавна власт, извршна власт, подела власти, судство, права и слободе, парламентарна влада, уставност и законитост.

* Истраживач сарадник у ИПС, Београд

** Рад је настао у оквиру научног пројекта „Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији“ (149057 Д), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

I. ОБЕЛЕЖЈА И ДОНОШЕЊЕ УСТАВА

Други српски устав, написан у Цариграду, донет је 1838. године у форми наредбе турског султана – хатишерифа и познат је као *Турски устав* или *Четврти хатишериф*. Претходна три хатишерифа, која су уређивала положај Србије у оквиру Турског царства, усвојени су 1829, 1830. и 1833. године. Назив „Турски устав“ је наводно први употребио кнез Милош Обреновић, с циљем да му оспори углед.¹⁾ Кнез је сматрао да Устав онемогућава остваривање основних националних интереса. Своје неслагање са његовом применом изразио је својом абдикацијом, а његова политичке активност у наредном периоду обележена је настојањем да промени Устав. Према становишту Владимира Ћоровића, назив Турски устав је „неправедан“, јер је овај устав заједничко дело турских и руских представника, али и кнежеве опозиције.²⁾ Српски представници, руковођени идејом ограничавања кнежевог апсолутизма, активно су учествовали у изради Устава, посебно у одредбама о односу кнеза и Совјета.

Основно обележје Устава од 1838. године је да су потврђена вазална права Србије предвиђена претходним хатишерифима и ограничена је власт кнеза највишим правним актом. Србији није признато право на независну унутрашњу аутономију и самостално доношење устава. Порта је задржала право да одлучује о унутрашњем уређењу земље и директно посредује у случају сукоба између кнеза и Совјета. Либералне одредбе Сретењског устава нису нашле место у Уставу од 1838. године. У односу на Сретењски устав, то је био „корак уназад“ али и „реалан израз прилика у којима се Србија налазила“.³⁾

Турски устав се формално примењивао до 1869. године, али „фактички многе његове одредбе су стављене ван снаге законима уставног карактера за време друге владе Милоша и Михаила Обреновића.“⁴⁾ Устав је заправо важио до 1961. године, када су у време кнеза Михајла донети закони органског карактера којима су измењене кључне норме Устава од 1838. године. Ако би занема-

1) Упоредити: Н. Б. Поповић, Србија и царска Русија, друго издање, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2007, стр. 28.

2) Упоредити: В. Ћоровић, *Историја Срба*, Октоих – Нова књига – Лео Комерц, Нови Сад, 2005, стр. 681.

3) М. Јовичић, *Лексикон српске уставности 1804–1918*, стр. 295.

4) Љ. Кандић, „Устав од 1838. године“, у: М. Јовичић (ур.), *Устави кнежевине и краљевине Србије 1835–1903*, САНУ, Београд, 1988, стр. 61.

рили претходну примедбу, Турски устав био би устав са најдужим важењем у развоју српске уставности. Према обиму текста, то је најкраћи српски устав. Примера ради, дужина његовог текста је за половину краћа у односу на Сретењски устав. Ипак, оно што је спорно је да ли овај акт има сва обележја устава.

У уставној теорији је уврешено становиште по којем је „устав израз и дело суверене власти.“⁵⁾ Устав доноси правно неограничена власт, јер је устав обележје суверености. У складу са наведеном аргументацијом, Хатишериф од 1838. године нема карактер Устава јер њега није донела Србија као суверена држава. Србија је у време овог устава имала статус зависне трибутарне кнежевине. У његовом доношењу учествовале су стране силе, а устав је написан на арапском па тек затим преведен на српски језик. Ипак, историја уставности познаје примере устава чији доносилац није правно суверена власт. Уосталом, Србија није имала формални суверенитет ни у време доношења Устава од 1869. године. С друге стране, депутација Србије именована од самог књаза учествовала је у изради и доношењу овог устава. Правноисторијски посматрано, Турски устав је други у низу српских устава. Форма Устава и садржај уставних одредби последица су положаја Србије у време његовог доношења.

Како унутрашње политичке борбе у Србији нису утихнуле, након суспензије Сретењског устава, било је разумно да се несугласице разреши доношењем основног закона који би уредио организацију власти и друга уставна питања. У раздобљу од Сретењског до Турског устава сачињено је више уставних нацрта. У изради ових уставних нацрта учествовали су кнез Милош, његови опоненти и представници страних држава. Интерес за решавање уставног питања у Србији изузев Порте, показале су и Русија, Енглеска и Аустрија.

Решавање уставног питања у Србији је био начин да Русија потврди своје утицај на Балкану и у односима са Турском. Њена заинтересованост је била и последица преузетих обавеза из ранијих уговора са Портом, али и дипломатског престижа. Уставом би се ојачала унутрашња самоуправа Србије, сматрала је Русија, али и ограничила кнежева самовоља што је било сагласно хатишерифима али и њеним геополитичким интересима. Русија је вршила

5) Р. Марковић, *Уставно право, тринаесто осавремењено издање*, Правни факултет Универзитета у Београду, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2009, стр. 45.

притисак на књаза да предузме радње да се припреми устав. У том погледу, она је слала своје емисаре (Рикман, Долгоруков) како би извршили притисак на кнеза, али и достављала конкретне предлоге како би изгледале основе будућег уставног уређења. Енглеска је била на страни установе јаког кнеза подржаног институцијом народног представништва и гаранцијама основних слобода и права. Милош Обреновић је, пак, тражио начин да господари мимо устава, или да у уставу наметне решења која би му јемчила да ће неприкосновено владати.

На иницијативу Русије, већ у априлу 1835. године састављена је комисија која је израдила уставни нацрт.⁶⁾ Поједина решења у овом уставном нацрту нису била по њеној вољи, по је она понудила основе („басис“) уставног уређења у пет тачака, највероватније почетком 1837. године.⁷⁾ Милош Обреновић није прихватио руски предлог јер му се није допадала идеја о установљавању Сената, односно непокретног Државног савета. Он је сматрао да ће такво уставно тело бити расадник опозиције, што се касније обистинило.

Предлог Хоцеса, енглеског дипломате и посланика, одговарао је више плановима Милоша Обреновића. Поред Државног савета, чији су само председник и секретар непокретни, постојао би и парламент који би се састајао сваке године и старао се о буџету и одређивању пореза. Кнез свакако није био против увођења у устав Народне скупштине и прихватао је гарантовање основних права и слобода (укидање кулука, заштиту приватне својине, укидање тортуре, право на слободну трговину), али је био против установе сената или савета. Милош Обреновић, као вичан демагог, лако је управљао Народном скупштином, али са старешинама је имао више проблема па се прибојавао да би једно њихово тело могло угрозити његов апсолутизам.

Како би одагнао притиске да донесе устав, Милош се послужио лукавством. Прихватио је иницијативу Хоцеса и Долгорукова и издао указ (1837) којим су заштићена права „уставног каракте-

6) Садржина овог уставног нацрта није нам детаљно позната. Из секундарне историјске грађе дознајемо да је уставни нацрт дело Јакова Живановића и да је садржавао одредбе о Државном савету, државним симболима, личним правима. Поред Државног савета, коме је припадала извршна и законодавна власт, постојала би и Народна скупштина. Подробије: Ј. М. Продановић, *Уставни развитак и уставне борбе*, стр. 65–66.

7) Пет тачака за српски устав тицали су се: 1) Управног савета, 2) унутрашњег уређења, 3) финансија, 4) правосуђа и 5) богослужења и просвете. Идеја руске дипломатије је била да се у новом уставу разраде права која су већ била призната у хатишерифима, и не више од тога.

ра“,⁸⁾ а затим је образовао је нову уставну комисију. По његовој намери, уставна комисија није ни имала задатак да обави посао израде коначног уставног нацрта већ да створи привид како је кнез уистину заинтересован да се његова власт ограничи уставом. Уставна комисија, чији је првобитни састав измењен, у року од три месеца, до марта 1838. године, саставила је два уставна нацрта. По првом, чије се ауторство приписује Јакову Живановићу, државни саветници су по положају чиновници, па их је кнез могао пензионисати или их преместити на друго звање. Нацрт Јована Хаџића био је слободоумнији, како у самосталности Србије јер је предвиђао да је она независна у унутрашњој управи, али је ишао и корак даље у образовању државних институција и ограничавању кнежеве власти.⁹⁾ Државни савет вршио је законодавну, извршну и судску власт. Њене чланове је постављао кнез, али са листе које је она предложила. Саветници нису могли бити смењени без одлуке Порте, или ако начине тежак преступ. Народна скупштина је имала две врсте посланика, они који се бирају по општинама и посланике по положају. Њено најважније овлашћење је да решава спор у случају ако је кнез ставио вето на законодавне одлуке Савета.¹⁰⁾ Такав уставни нацрт био је далеко од Милошевих планова. Милош Обреновић је одлучио да после ове уставне комисије образује нову, али га је предухитрио позив из Цариграда да пошаље делегацију ради расправе о границама, али и уставном питању.¹¹⁾ Са уставним нацртом, одобреног од стране кнеза, делегација у саставу Аврам Петронијевић, Јаков Живановић и Јованча Спасић, појавила се у Цариграду.

Српска делегација, за коју Милош није сумњао да му је не-наклоњена, игнорисала је његове инструкције и приговоре да се текст уставног нацрта не мења. Са представницима Русије и Порте

8) Упоредити: Ј. М. Продановић, *Уставни развитак и уставне борбе*, стр. 68–69.

9) Јаков Живановић и Јован Хаџић били су „пречани“, Срби из Аустрије, правници по струци који су дошли на позив власти којој су недостајали образовани чиновници.

10) Упоредити: Ј. М. Продановић, *Уставни развитак и уставне борбе*, стр. 72–79.

11) Слободан Јовановић сматра да је Милош Обреновић покушао да Порти понуди уставни нацрт по коме државни саветници нису имали непокретан положај, како би се обеснажила одредба Хатишерифа из 1830. године која је то предвиђала и на коју се Русија позивала. Упоредити: С. Јовановић, „Наше уставно питање у XIX веку“, у: *Политичке и правне расправе, I–III, Сабрана дела Слободана Јовановића*, књига 2, стр. 18. О томе више и: Д. Јевтић, Д. Поповић, *Народна правна историја*, стр. 127–128; Јб. Кркљуш, *Правна историја српског народа*, стр. 159–160.

договорила се о карактеру основних уставних одредби.¹²⁾ Из историјских извора сазнајемо да је она била мотивисана једном намером – да уставом пошто-пото ограничи власт кнеза, чак и по цену уступака Порти и Русији, а на штету положаја Србије. Милош Обреновић није дозволио да Народна скупштина прогласи устав, како би ускратио легитимност новом уставу, па је он донет у форми хатишерифа – уговора између Турске и Русије, која је до Париског мира била искључиви јемац аутономије Србије. Политички, то је значило да Србија није имала потпуну аутономију, па је и устав могао бити промењен само одобрењем Русије и Турске.¹³⁾ Формалноправно, он је октроисани акт па се у нашој теорији њему оспорава и карактер устава.

II. УСТАВНЕ ОДРЕДБЕ

Хатишериф од 1838. године садржи свега 66 чланова, а по садржини то је органски закон. У правнотехничком смислу, *Турски устав* је попут Сретењског устава особен јер је писан предвуковским архаичним, ијекавским језиком. У његовом преводу задржан је низ арапских речи, односно турцизама па се и смисао уставног текста на појединим местима тешко разуме. За разлику од Сретењског устава, у Уставу од 1838. године није извршена његова унутрашња систематизација одредби на поглавља и одељке. Он нема форму, уобичајену за класичне грађанске уставе у том периоду.¹⁴⁾ Турски устав, за разлику од Сретењског устава, изоставља одредбе о Народној скупштини, прокламује непокретан положај Државног савета и скромнији садржај личних права. У материјалном погледу, у овом уставу, након краће преамбуле и уводних одредби следе прописи којима се регулише положај и овлашћења кнеза и Совјета (чл. 4–27), организација правосуђа (чл. 28–42) и права грађана (чл. 43–57).

По *Турском уставу*, врховна власт је подељена између књаза и Совјета.¹⁵⁾ Милошу Обреновићу је потврђен положај наследног

12) „Турска, суверен Србије, по сугестијама из Петрограда и на потстрек неких народних старешина (Аврам Петронијевић и др.) незадовољних Милошевом управом, дала је Србији Устав 1838. године...” М. Влаисављевић, *Развој уставности у Србији*, Издавачка задруга „Политика и друштво“, Београд, 1938, стр. 17–18.

13) Упор.: М. Миловановић, *Државно право и друге уставноправне студије*, избор, редакција и поговор Ратко Марковић, ЈП „Службени гласник“, Београд, стр. 152.

14) Упореди: Љ. Кандић, „Устав од 1838. године“, стр. 64.

15) У називу овог органа треба приметити језичку дистинкцију, он више нема епитет „државног совјета“, како је то било по Сретењском уставу.

монарха (члан 1),¹⁶⁾ одређена је његова годишња апанажа (члан 2) и уређен је његов уставни положај. Кнез је врховни командант војске, учествује у вршењу законодавне и извршне власти, извршава законе и има право аболуције и помиловања (члан 3). Најважније овлашћење кнеза је именовање чиновника, посебно попечитеља Совјета и издавање упутства за њихов рад. Милош, ипак, није имао могућност да користи законодавни вето, већ је само потврђивао законе и уредбе.

Књаз Милош је након стављања ван снаге Сретењског устава задржао установу Совјета, по свему судећи како би удовољио опозицији, настојећи да у његовом саставу задржи лојалне чланове и ограничи његове надлежности и улогу. Указом о устројству Савета (1835), Државни совјет није „највиша власт до кнеза“, како је то уредио Сретењски устав, већ „највиша непосредствено под књазом стојећа власт“. Државном совјету је промењен назив у „Управитељни совјет“, већ крајем јула 1835. године и подељен је на управно и судско одељење. Касније, установљена је и Војно-полицијска канцеларија. Незадовољни својим новим статусом, совјетници су 1837. године затражили доношење новог устава, спречавање безаконја у земљи и запретили колективног оставком. Рад Совјета је практично парализован почетком 1838.¹⁷⁾

За разлику од Сретењског устава и прописа који су у међувремену донети, у Турском уставу је Совјету припало важније место и улога у систему организације власти. Улога Совјета је ојачала јер је Совјет преузео део њених овлашћења која су припадала Народној скупштини. По Сретењском уставу, Народна скупштине је била замишљена и као „врста надзорне власти над Државним совјетом“.¹⁸⁾ Турски устав ниједним словом не помиње институцију Народне скупштине. Надлежност Совјета је проширена и оснажен је положај совјетника посебним законом усвојеним годину дана након донетог Устава.¹⁹⁾ Совјет је састављен од 17 чланова које је именовао књаз из редова угледних људи и народних старешина (члан 6. Устава). Међутим, први Савет (Совјет Књажевства Србије, како је гласио његов званични назив) формиран је 1839. године мимо

16) Д. Јевтић, Д. Поповић, *Народна правна историја*, стр. 128.

17) Опширније: Р. Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839*, стр. 224–232.

18) Д. Денковић, „Настанак и развој Државног савета 1805–1918“, стр. 149–150.

19) „Устројеније Савета књажевства Српског од 1839. године“ у: *Зборник закона и уредба и уредбени указа. I*, Београд, 1840, стр. 16–28.

уставних и законских прописа, јер је имао 21 члана.²⁰⁾ Совјет је доносио законе и уредбе, одлучивао о висини пореза, буџету (члан 10. Устроеније Совјета), организовао централну управу и одређивао плате чиновницима (чл. 11–13. Устроенија Совјета). Извршна власт, према члану 21. Устројенија, припада влади („централно правление“) који је еманација Совјета. Совјет је утврђивао надлежности попечитеља и вршио надзор над њиховим радом, решавао сукобе надлежности, тумачио законе и уредбе.

У оквиру Совјета, Уставом је предвиђено образовање ужег тела („централно правленије“, члан 4. Устава) или владе која су чинила три министра (попечитеља или „врховна директора“):²¹⁾ унутрашњих послова, финансија, правосуђа и вера, односно „спорних дјела Земље“.²²⁾ Владу је чинио и четврти министар, који је уједно био и председник владе, а он је уједно и министар иностраних дела.²³⁾ Министарство правосуђа је обухватало и ресурсе просвете, науке и вера (члан 21. Устава). Централно правление је било одговорно кнезу по Уставу, чије је налоге спроводило. Законским нормама, право да поставља и замењује попечитеље је пренето на Совјет.²⁴⁾ Централно правленије није деловало као колективно тело, већ скуп министара, чија је одговорност индивидуална, а у међусобном раду били су независни један од другог.²⁵⁾ Совјет је имао право контроле рада и прегледа рачуна попечитеља, најмање два пута годишње.

Турским уставом је уређена и Канцеларија (Кнежевска канцеларија), којом руководи попечитељ иностраних дела (попечитељ иностраних дела) чија је надлежност дипломатски послови, односно издавање пасоша и регулисање односа са другим државама (члан 5).²⁶⁾ Кнежева Канцеларија, настала у време Другог српског устан-

20) Видети чл. 6. и 17. Устава из 1838. године, као и члан 1. Устроеније Савета Књажевства Српског (*Зборник закона и уредба и уредбени указа. I*, Београд, 1840, стр. 38–57) према којима је Совјет имао 17 чланова и једног председника.

21) Упоредити: Члан 6. *Устроенија Совјета Књажевства Српског*.

22) Видети: чл. 4, 20–26. Устава од 1838. године.

23) „Попечитељи ови постављени су под налоге Књаза, који има своју посебну Канцеларију, којом управља Кнежевски представник а који је уједно и попечитељ Иностранних дела“ (члан 2. Устројенија Централнога правленија Књажевства Српског).

24) Чл. 3. и 5–7. *Устроенија Централнога правленија Књажевства Српског*.

25) Чл. 5. и 11. *Устроенија Централнога правленија Књажевства Српског*.

26) Владимир Стојанчевић сматра да је установљавањем једног управног тела са овлашћењима министарства иностраних послова признато „*de iure*“ ново право аутономној Србији“. Србија је стекла легално право одржавања веза са страним државама, што ће имати огроман значај у процесу њене борбе за стицање независности. Видети: В.

ка, имала је значајну улогу у систему организације власти, и представљала је централни орган власти, јер је књаз Милош преко ње управљао владом. Кнежева канцеларија је у више наврата мењала свој назив, да би Законом од 1839. године детаљније уређена њена организација и надлежности.²⁷⁾

Уставом је предвиђено да се именује и српски представник у Цариграду тзв. Капућехаја (Капу Ћехаја, члан 18).²⁸⁾ Србија је отворила своје прво дипломатско представништво у Букурешту 1836. године, а исте године отворен је први страни конзулат у Београду.²⁹⁾ Капу ћехаја је установљен као *sui generis* дипломатски представник у Цариграду, јер је Србија била вазална држава. Капу ћехаја је имао ограничену надлежност и функције али и веома важну улогу у српско-турским односима у наредним деценијама.³⁰⁾

У односу на *Сретењски устав*, Совјету је поверено више овлашћења, тако да кнез није могао вршити законодавну и извршну власт без његове подршке. Сваки закон и уредба су претходно морали бити од стране Совјета одобрени (члан 11). Турским уставом је предвиђен тачан број чланова Совјета, како би се заштитила његова независност од Милоша Обреновића, као и услови за избор чланова. За чланове Совјета нису могли бити изабрани страни држављани, изузев ако не би примили „држављанство“ („качество“). Такође, предвиђен је и старосни цензус од 35 година као и услов да је кандидат за совјетника власник непокретности (чл. 6–7). Од совјетника се очекивало да буду угледни и часни Срби, као и да уживају опште поверење. Ипак, то није био прави представнички орган већ су га чиниле народне старешине, по правилу огорчени противници самовлашћа Милоша Обреновића.

Извор самосталног положаја Совјета је у уставној норми према којој књаз поставља чланове Државног савета али не може их разрешити без подршке Порте и у случају доказане кривице (члан

Стојанчевић, „Историјско значење члана 5. Устава од 1838. године“, у М. Јовичић (ур.), *Уставни развитак Србије у XIX и почетком XX века*, стр. 55–58.

27) Видети: „Устроение Књажевске канцеларије“ у: *Зборник закона и уредба и уредбени указа. I*, Београд, 1840, стр. 29–37.

28) Представљање српске аутономије код Порте је у складу са тачком 24. Хатишерифа од 1830. године.

29) Ђ. Лопичић, „Преглед конзуларних односа Србије 1804–1918“, *Бранич*, 1–2/2007, Адвокатска комора Србије, Београд, 2007, стр. 184, 189. Србија је тек након проглашења своје независности, као суверена држава, од 1878. године успоставила праве дипломатске односе са европским државама и САД.

30) Упоредити: М. Јовичић, *Лексикон српске уставности 1804–1918*, *op. cit.*, стр. 105; Ђ. Лопичић, „Преглед конзуларних односа Србије 1804–1918“, стр. 189.

17). У пракси, Милош Обреновић је безуспешно настојао да утиче на састав Совјета, што је успевало након суспензије Сретењског устава, али не и након доношења Турског устава. Једанпут изабрани, они су вршили своју функцију докле год су били доброг здравља. Непокретност Совјета је означила тријумф Милошевих противника. Са друге стране, Порти је овом уставном нормом омогућено да интервенише у односе између турскофилски настројеног Државног савета и неподобног кнеза, чиме је била значајно угрожена унутрашња аутономија Србије.³¹⁾

Совјет је имао и друга јемства своје самосталности, тако је одлучивао о висини новчаних надокнада својих чланова (члан 12). Право законодавне иницијативе је припало искључиво Совјету, а књаз је заједно са Председником и секретаром Совјета потписивао законе (члан 13). Одговорност совјетника је била политичко-правне природе. Они су могли бити смењени „због каквог преступленија, или због нарушенија закона и уредба земаљски“ (члан 17), док се по законским нормама уставна квалификација мења па они одговарају „због какове велике кривице, или због нарушенија закона и уредба земаљски“.³²⁾ Законодавац, односно Совјет, је очигледно настојао да совјетници одговарају искључиво у случају почињених тежих кривичних дела.

Судска власт је припала судовима. Судови су били организовани према месној надлежности. и то као: сеоски или „примирителни судови“, окружни судови и Апелациони суд. Сеоски суд није професионални суд, већ је то суд сеоских старешина (председник и два члана). Он је судио за преступе чији предмети не прелазе износ од 100 гроша, односно казну од три дана затвора и десет удараца штапом. Особеност овог суда је да је поступак вођен усмено, без изрицања пресуде у писменом облику. Окружни судови су основни судови, који суде у првом степену као: кривични, парнични и трговачки судови. Састављени су од тројице судија и једног председника. Окружни судови су били организовани у 17 округа. У последњом степену судио је Апелациони суд, као касациони суд са седиштем у „главном месту правитељства“. Уставом је начињен корак напред ка изградњи модерног правосуђа. Прокламовани су и елементи самосталности и независности судске власти, као и професионализације судске функције (чл. 41–42, 55–56). Тако судије

31) Р. Љушић, „О уставу од 1838. године“, *оп. cit.*, стр. 30.

32) Члан 5. *Устроениа Совјета Књажевства Српског.*

нису могли бити разрешене ако не би била утврђена њихова одговорност (члан 42), а чиновницима је забрањено да утичу на рад судова.

Устав је утврдио „дискретнији“ корпус људских права и слобода, што је разумљиво имајући у виду карактер његовог настанка. Он је прокламовао начело индивидуалне кривичне одговорности (члан 29), али са изузетком чиновника и свештеника остали грађани нису били изузети од могућности изрицања телесних казни (члан 43). Без одлуке окружног суда, нико није могао бити задржан у затвору дуже од 24 сата (члан 65). Признато је право на жалбу против одлуке нижег суда.

Прокламовано је право слободе вероисповести (члан 57), слободне трговине, које се изузетно може ограничити одлуком кнеза и Совјета (члан 45), право слободног располагања имовином (46–47). Укинута је казна конфискације имовине (члан 28) и кулук (члан 49). Укидањем кулука као и спахилука, тимара и зијамета (члан 59) је онемогућено успостављање феудалних односа. Ова одредба имаће далекосежан значај у развоју српског друштва, јер сељаштво је постало слободно што ће подстаћи и развој предузетника, односно грађанске класе. Чиновници имају право на зараду и пензију, као и на напредовање у служби (чл. 52–54).

Територијалне јединице, по Турском уставу, су: окрузи којих има 17, срезови и села, односно општине (члан 61). Села су имала изванредан степен аутономије, али је она умногоме била поништена чињеницом да је кнез постављао сеоске старешине. У окрузима и срезовима постављали су се начелници, сходно принципу административног централизма, који су се старали о извршењу судских одлука и одлука „централног правлениа“ (члан 62).³³⁾

Милош се није мирио са непокретношћу чланова Државног савета, па је настојао да иницира промену устава. По речима Миливоја Поповића, Устав од 1838. године „био је уствари лични пораз Кнеза Милоша, а победа његових противника,“ а „Државни са-

33) Уставобранитељи су, након преузимања власти од кнеза одустали од начела децентрализације и донели два закона у области локалне управе 1839. године: *Закон о устројству окружних начелстава и главним дужностима среских начелника* и *Закон о устројству општина*. Први закон се одржао у важењу до 1905. године, са изузетком периода у коме је био на снази Устав од 1888, а други је укинут 1866. године. Опширније: М. Свирчевић, *Локална самоуправа у Србији и Бугарској (1878–1914)*, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2009, стр. 49–52.

вет постао је стварно прави носилац целокупне државне власти.³⁴⁾ Милошу је преостало да се држи устава и закона, што му није било по вољи. Покушај да уз помоћ државног удара суспендује Устав и уклони Државни савет је пропао. Његови противници који су устали у одбрану устава назвали су се браниоцима устава („уставобранитељи“), а Милош Обреновић је био принуђен да абдицира.

III. ЗАКЉУЧАК

О Турском уставу у теорији су присутне противречне оцене, па тако Светозар Марковић тврди да је Хатишериф од 1838. године „био смртни ударац за развитак унутарње слободе“.³⁵⁾ На критике Турског устава наилазимо и код других повесничара и теоретичара уставног права; но, по њиховом мишљењу, то не треба да замагли и његове добре стране. Тако Миодраг Јовичић, попут Слободана Јовановића,³⁶⁾ истиче да је врлина овог устава потврда посебног вазалног положаја Србије у оквиру Турске империје и наставак изградње аутономног правног поретка,³⁷⁾ док Радош Љушић напомиње да је Турски устав одиграо значајну улогу у процесу демократизације политичког живота у Србији.³⁸⁾ Он је „сломио“ апсолутистички режим кнеза Милоша.³⁹⁾ Једно од поузданих тумачења пружа Михаило Поповић, који наводи да Турски устав „због своје нејасности и по извесним својим одредбама био је извор сукоба, у којима су се поред интереса појединих људи или група у земљи, јављали интереси великих сила“⁴⁰⁾

Устав од 1838. године није дело српског народа већ резултат нагодбе Русије, Порте и Милошевих противника. Турска је даровала устав у облику царске наредбе (хата), и на тај начин заштитила своје сизеренство. Овим уставом, она је ставила ван снаге одредбе претходних хатишерифа и Србију лишила права на слободно прописивање унутрашње управе.⁴¹⁾ Са друге стране, Устав је „чврст“

34) М. Поповић, *Борбе за парламентарни режим у Србији*, НИП Политика, Београд, 1991, стр. 22–3.

35) С. Марковић, *Србија на истоку*, БИГЗ, Београд, 1973, стр. 106.

36) С. Јовановић, „Наше уставно питање у XIX веку“, у: *Политичке и правне расправе, I–III, Сабрана дела Слободана Јовановића*, књига 2, стр. 19–20.

37) М. Јовичић, *Лексикон српске уставности 1804–1918*, *op. cit.*, стр. 295.

38) Р. Љушић, „О уставу од 1838. године“, *op. cit.*, стр. 31.

39) Р. Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1838*, стр. 216.

40) М. Поповић, *Борбе за парламентарни режим у Србији*, *op. cit.*, стр. 27.

41) Упоредити: Р. Марковић, „Питање државности Србије током њеног уставног развика“, стр. 51.

јер је резултат уговорних односа Русије и Порте, која је у томе налазила још једно јемство заштите од свог вазала. Русија је настојала да преко непокретног олигархијског тела (сенат или савет изабраних старешина) контролише унутрашњу политичку ситуацију у Србији, а Милошеви опоненти су добили кнеза чија је власт ограничена уговором. Један од недостатака овог устава је и то што је Порта арбитар у тумачењу уставних норми, па у случају сукоба између кнеза и саветника она је имала право да се „умеша у унутрашње послове српске и да своје неке обавезе не изврши“.⁴²⁾

Околности под којима је Устав усвојен определили су и карактер уставних одредби. По квалитету нормативног текста, он заостаје за Сретењским уставом и либералним уставима XIX века јер има скромну лепезу личних слобода и права и не познаје институцију Народне скупштине. Уставним нормама су разрађена слободе и права предвиђена у Хатишерифима.

Једно од уобичајених аргумената критике Турског устава је то да он не садржи одредбу о Народној скупштини. Народна скупштина није била по вољи Савета, јер би одузимала део надлежности који су припадали совјетницима а постојала је и бојазан да би Милош Обреновић управљајући Скупштином могао поново наметнути самодржавље. Порта није желела Народну скупштину јер је једноставније утицати на десетак чланова совјета, него на стотину посланика.⁴³⁾ Русија није мењала став према народном представништву, који је посматрала као непримерен културном развоју Србије и у несасгласју са доктрином легитимизма престола руских царева. Она је сматрала да би ширење једне такве идеје код балканских народа угрозило и основне темеље руске царевине.⁴⁴⁾ Иако није предвиђен као уставни орган, у периоду важења Турског устава задржан је обичај сазивања Народних скупштина. Тако је на Фебруарској скупштини од 1839. године прихваћен Устав из 1838. године, а Народна скупштина одржана на позив уставобранитеља у јуну исте године је приморала књаза Милоша да поднесе оставку.

Значај овог устава извире из чињенице да је потврдио аутономни статус Србије али и предвидео установе које нису уређене

42) М. Миловановић, *Државно право и друге уставноправне студије*, избор, редакција и поговор Ратко Марковић, стр. 154.

43) Ј. М. Продановић, *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, 96–97; А. Драгнић, *Развој парламентаризма у Србији у XIX веку*, стр. 30; Љ. Кркљуш, *Правна историја српског народа*, стр. 161.

44) О томе: М. Гавриловић, *Милош Обреновић, књига трећа (1827–1835)*, стр. 202.

хатишерифима, што ће имати далекосежне последице на пољу дипломатске борбе за њену независност. Србији је дозвољено да одржава односе са другим државама, што ће она вешто користити за своје потребе. Устав је хаотичан и неуређен поредак власти превео у правне прописе. Институције Турског устава су темељ изградње управног апарата и правног система у наредним деценијама. Под овим уставом, настала је нова фаза у развоју српске уставности – раздобље уставобранитеља. Развијају се модерне либералне идеје о ограниченој парламентарној влади, подели власти, поштовању уставности и законитости, заштити људских права и слобода, развоју државне управе и независног судства.

Miodrag Radojevic

THE CONSTITUTION OF THE PRINCIPALITY OF SERBIA IN 1838 TURKISH CONSTITUTION –

Summary

In the paper author analyzed the way that the Constitution in 1838 was proclaimed, as well as its character and consequences. Judging by the amount of its text, it was a shortest Serbian constitution, with longest formal duration in Serbian constitutional history. It was written in Istanbul in Arabian language and it determined basic elements of autonomous status of vassal principality. By the Constitution in 1838 the vassal rights were confirmed, but also the right of Porta to intervene into internal system of Serbia. Its most significant consequence was limitation of absolutism of Duke Milos Obrenovic, which had long-range political changes as its consequence. The Turkish Constitution transformed a roughly established government order into legal norms. Institutions of the Turkish Constitution became the basis for establishment of a modern government apparatus and legal system. Under this Constitution there came a new phase in development of Serbian constitutionality – the age of constitutionalist.

Key Words: Constitution, Hatisherif, State Assembly, National Parliament, legitimacy, organization of government, legislative power, executive power, power sharing, jurisdiction, rights and freedoms, parliamentary government, constitutionality and legality

ЛИТЕРАТУРА

А) Основни извори

- Владисављевић Милан, *Развој уставности у Србији*, Издавачка за друга „Политика и друштво“, Београд, 1938.
- Драгњић Алекс, *Развој парламентаризма у Србији у XIX веку*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1989.
- Денковић Драгаш, „Настанак и развој Државног савета 1805–1918“, М. Јовичић (ур.), *Уставни развитак Србије у XIX и почетком XX века*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1990, стр. 147–158.
- Јовановић Слободан, „Наше уставно питање у XIX веку“, у: *Политичке и правне расправе, I–III, Сабрана дела Слободана Јовановића*, Београдско издавачки-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд, 1990.
- Јовичић Миодраг, *Лексикон српске уставности 1804–1918*, „Филип Вишњић“, Београд, 1999.
- Јевтић Драгош, Поповић Драгољуб, *Народна правна историја, четврто издање*, Правни факултет у Београду, 2009.
- Кандић Љубица, „Устав од 1838. године“, у: М. Јовичић (ур.), *Устави кнежевине и краљевине Србије 1835–1903*, САНУ, Београд, 1988, стр. 61–68.
- Кркљуш Љубомирка, *Правна историја српског народа*, Правни факултет у Београду, Београд, 2007.
- Лопичић Ђорђе, „Преглед конзуларних односа Србије 1804–1918“, *Бранич, 1–2/2007*, Адвокатска комора Србије, Београд, 2007.
- Љушић Радош, *Кнежевина Србија 1830–1839*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004.
- Љушић Радош, „О уставу од 1838. године“, у: М. Јовичић (ур.), *Уставни развитак Србије у XIX и почетком XX века*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1990, стр. 27–32.
- Марковић Ратко, „Питање државности Србије током њеног уставног развитка“, М. Јовичић (ур.), *Уставни развитак Србије у XIX и почетком XX века*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1990, стр. 49–54.
- Марковић Светозар, *Србија на истоку*, БИГЗ, Београд, 1973.
- Миловановић Милован, *Државно право и друге уставноправне студије*, избор, редакција и поговор Ратко Марковић, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2004.
- Поповић Миливоје, *Борбе за парламентарни режим у Србији*, НИП Политика, Београд, 1991.
- Поповић Б Никола, *Србија и царска Русија, друго издање*, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2007.

- Продановић М. Јаша, *Уставни развитак и уставне борбе*, Геца Кон, Београд, 1936.
- Стојанчевић Владимир, „Историјско значење члана 5. Устава од 1838. године“, у М. Јовичић (ур.), *Уставни развитак Србије у XIX и почетком XX века*, стр. 55–59.
- Ћоровић Владимир, *Историја Срба*, Октоих – Нова књига – Лео Комерц, Нови Сад, 2005.

Б) Прописи

- „Устроеније Савета књажевства Српског од 1839. године“ у: *Зборник закона и уредба и уредбени указа. I*, Београд, 1840.
- *Устроениа Централнога правленија Књажевства Српског* у: *Зборник закона и уредба и уредбени указа. I*, Београд, 1840.

Овај рад је примљен 23. марта 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. маја 2010. године.